УДК 631.11:330.111

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ВИРОБНИЧО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПІДХОДИ, ПРИНЦИПИ, МЕХАНІЗМИ, МОДЕЛІ

Гринчук Ю.С.
Білоцерківський національний аграрний університет

Визначені особливості та сутнісні характеристики відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Виявлені проблеми та тенденції його використання. Обґрунтовані філософські та методологічні підходи до його відтворення, принципи та моделі здійснення. Розроблено концептуальні засади відтворення та механізми регулювання й забезпечення у їх складі. Окреслені перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: методологічні засади, виробничо-ресурсний потенціал, аграрні підприємства, підходи, процеси, принципи, моделі, механізми, відтворення, регулювання.

Постановка проблеми. Ринкові умови діяльності вимагають прийняття оптимальних управлінських рішень щодо визначення обсягів виробництва, обрання цільових ринків реалізації продукції, що передбачає ефективне використання усіх видів ресурсів підприємства, їх оптимальну структуру, від яких залежить фінансовий стан підприємства. У цих умовах зростає роль аналізу використання ресурсного потенціалу підприємств. Діючий в аграрній сфері господарський механізм не створив такі економічні умови, які б орієнтували працівників на підвищення продуктивності праці, зростання якості продукції та її конкурентоспроможності. У зв'язку з цим все більшої актуальності набувають питання формування та ефективного використання ресурсного потенціалу підприємств з метою підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних питань формування, розвитку та ефективного використання потенціалу аграрних підприємств присвячено ряд наукових робіт. Проблема формування і ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу досліджувалась такими відомими економістами: Андрійчук В.Г., Бугуцький О.А., Гайдуцький П.І., Гладій М.В., Даниленко А.С., Крисальний О.В., Лукінов І.І., Месель-Веселяк В.Я., Нелеп В.Н., Пасхавер Б.Й., Саблук П.Т., Стельмащук А.М., Трегобчук В.М., Царенко О.В. та інші. Проблеми ефективного використання та відтворення виробничо-ресурсного потенціалу досліджували І.Ф. Баланюк, В.А. Борисова, В.С. Дієсперов, В.Я. Месель-Веселяк, Г.М. Підлісецький, А.М. Третяк, М.М. Федоров, А.Г. Фонотов, В.Й. Шиян, В.В. Юрчишин та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим поглибленого обґрунтування вимагають методологічні засади процесу відтворення на засадах системного, ринкового та інших підходів, чинників, принципів та механізмів здійснення та регулювання, з врахуванням циклічності аграрного виробництва, моделювання у рамках концепцій розвитку ринкової економіки у цілому.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування методологічних засад відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств з визначенням підходів, принципів, механізмів та моделей здійснення та регулювання відповідно виявлених проблем і тенденцій використання.

Виклад основного матеріалу. Рівень розвитку продуктивних сил суспільства визначається станом його виробничо-ресурсного потенціалу, що зумовлено його роллю базису, на якому формуються напрями майбутніх тенденцій економічного розвитку країни, як системи, що синтезує динамічне зростання знову створеної вартості. Фактично мова йде про межі виробничо-відтворювальних процесів на підприємстві, в галузі, країні [1, с. 145]. Результативність функціонування сільськогосподарських підприємств залежить від повноти, раціональності та ефективності використання виробничо-ресурсного потенціалу.

Сучасний стан економіки України характеризується значним руйнуванням основних елементів виробничо-ресурсного потенціалу. Нераціональне використання природних ресурсів, непродумані форми і методи залучення робочої сили до систем господарських відносин, суттєві диспропорції у процесах формування виробничо-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств призвели до його скорочення, недосконалості системи відтворення його елементів. Ринкові умови господарювання вимагають від аграрних товаровиробників вчасного формування виробничо-ресурсного потенціалу та його раціонального використання з урахуванням фактору обмеженості. Оптимальний рівень забезпечення аграрної сфери економіки виробничими ресурсами є необхідною умовою для здійснення ефективної господарської діяльності, удосконалення виробництва і поліпшення умов праці.

Збільшення обсягів виробництва валової продукції та підвищення її конкурентоспроможності на вітчизняному і міжнародному ринках, передусім, зумовлено наявністю виробничо-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств і діючими організаційно-економічними механізмами його використання та відтворення. У мінливих умовах розвитку сільськогосподарських підприємств, дещо порушується їх здатність до швидкого реагування на зміни та адаптацію до складних ситуацій, що в свою чергу впливає на якісну динаміку використання і розвитку виробничо-ресурсного потенціалу [3, с. 10].

Ринкова економіка, як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених чинників функціонування окремих суб'єктів господарювання, передбачає існування лише тих суб'єктів господарських відносин, які здатні забезпечувати певний рівень ефективності виробництва. Аграрне виробництво не повинно і не може бути винятком у загальній системі жорстких конкурентних правил. А це означає, що аграрне підприємство слід розглядати як окрему систему, здатну до самовдосконалення й саморозвитку. Іншими словами, в ринкових умовах аграрне підприємство для забезпечення стабільного функціонування повинно створити умови для від-

© Гринчук Ю.С., 2015

творення ресурсної системи виробництва та відтворення кінцевого продукту підприємства

Концепція відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства в даний час активно формується, що обумовлено прихованими можливостями даного процесу, що веде до змін в першу чергу функціональної і якісної структури виробничо-ресурсного потенціалу підприємства, коректування пріоритетів просторової, часової і організаційно-господарської структур виробничо-ресурсного потенціалу. Для формування концепції відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства пропонується використовувати:

– цілеорієнтовані підходи (філософський, системний, функціональний, інституційний), завдання яких довести і обґрунтувати можливість відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства як систематизованої сукупності існуючих на підприємстві ресурсів, взаємозв'язаних, взаємозалежних і представлених в певних кількісних пропорціях;

– логістичний підхід дозволяє виявити такі зв'язки, залежності і пропорції в систематизованій сукупності ресурсів аграрного підприємства, які дозволяють досягти ефективності відтворення виробничо-ресурсного потенціалу;

– ринковий підхід направлений на досягнення оптимальності здійснення відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

У філософському аспекті під терміном відтворення розуміють процес постійного відновлення будь-чого в незмінному масштабі, масштабі, що розширюється або зменшується, в порівнянні з попереднім періодом часу.

При використанні метафізичної методології в основу відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства закладаються закони економічної форми, тобто закони, що вивчають зовнішню форму прояву суті виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства на основі інтуїтивного підходу або кількісні залежності структурних елементів виробничо-ресурсного потенціалу підприємства, зв'язаних між собою причинно-наслідковими зв'язками [5, с. 8]. У даному дослідженні відтворення виробничо-ресурсного потенціалу ми протиставляємо метафізиці – діалектику, яка надає найбільш гнучкі методи пізнання суті явища від цілого до його частин. Цілим в даному дослідженні виступає об'ємна модель відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

Вивчаючи процес відтворення на базі об'ємної моделі необхідно розкласти відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства на окремі компоненти (відтворення окремих структурних елементів виробничо-ресурсного потенціалу) і розглядати їх у взаємозв'язку з моделлю. Об'ємна модель відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства є системою, що самоорганізується. Це означає, що всі причини і джерела, що викликають перетворення, зміну системи або її функцій, розміщуються усередині системи. Тобто, всі регуляторні механізми знаходяться усередині системи і не залежать від перетворень зовнішнього середовища. Тобто, якщо зовнішнє середовище змінює «налаштування» системи шляхом ухвалення управлінських рішень в економіці, то система шляхом самоупорядкування буде повертатися до оптимальних параметрів свого функціонування.

Таким чином, основою філософського підходу є вичленення виробничо-ресурсного потенціалу як систематизованої сукупності реальних ресурсів підприємства, а конструюючим чинником відтворення виробничо-ресурсного потенціалу є суспільні потреби в цілісній, максимально узагальненій формі: стійкий соціально-економічний розвиток підприємства з пріоритетом досягнення соціальних цілей та визнанням домінуючого значення технологічних аспектів організації суспільства.

Для розробки концепції відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства доцільно використовувати загальнометодологічні поняття і закономірності теорії систем. Суть відтворення близька його вмісту і характеризується цілеспрямованістю, властивою будь-яким видам економічних систем і процесів. Методологічною базою дослідження систем і процесів відтворення є комплекс принципів, врахування яких забезпечує різноманіття, актуальність і ефективність їх вживання. Принципи відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства визначають характер і основні властивості системи:

– цілісність. Функціонування кожного елементу системи залежить від його місця, зв'язків усередині цілого;

– взаємозв'язок елементів усередині системи, а також взаємодія із зовнішнім середовищем, причому це зворотні зв'язки;

– цілеспрямованість і самоорганізація. Дані принципи діють як закономірна тенденція;

– наявність в системі процесів передачі інформації;

– ієрархічність. Кожен елемент системи може розглядатися як самостійна система, а такий що досліджується – елементом іншої системи.

Система може виникнути і зберегтися лише тоді, коли властивості її елементів відповідають умовам її збереження, тобто частини відповідають цілому [2, с. 247]. Поняття мети і пов'язані з ним поняття доцільності і цілеполагання лежать в основі розвитку системи. В умовах реалізації основних принципів відтворення слід розрізняти поняття «мета функціонування системи» і «мета відтворення». Стосовно аграрного підприємства правомірно стверджувати, що мета його функціонування задається ринковими умовами, має часові інтервали (оперативні, поточні, стратегічні), відповідно до яких реалізується дана мета і умовно може визначатися максимізацією виробництва конкурентоздатної продукції, що відповідає його ресурсному потенціалу. У свою чергу, під метою відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства розумітимемо визначення сукупності завдань, реалізація яких забезпечує, по-перше, підтримку системи на рівні вимоги виконання мети її функціонування і, по-друге, приведення системи в стійкий стан в разі виникнення змін ринкових умов.

Мета відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства описує бажаний кінцевий результат діяльності, виділяє головні характеристики проблемної ситуації і описує новий, стійкий стан системи. Цілі визначаються на основі комплексного аналізу проблемної ситуації, дослідження її внутрішньої структури і істотних зв'язків (входів і виходів) із зовнішнім середовищем. На практиці, як правило, йдеться про систему цілей, в якій необхідно забезпечити взаємну узгодженість одиничних цілей відтворення елементів виробничо-ресурсного потенціалу на основі аналізу існуючої дійсності. Тоді відповідно до розроблених цілей відтворення виробничо-ресурсного потенціалу відбувається перетворення ресурсів підприємства з їх однієї якості в іншу.

Системний підхід до відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства передбачає впо-

рядкування управлінських проблем за допомогою визначення цілей і варіантів їх вирішення, встановлення груп підсистем, їх взаємозалежностей і чинників, що впливають на їх функціонування [4, с. 66]. Якнайповніше розкрити суть відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства дозволяє функціональний підхід, який відображає взаємодію елементів системи з точки зору виявлення їх внутрішніх і зовнішніх характеристик.

Формуючи концепцію відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства, виділимо два рівні: перший – функціонально-ресурсний, що підкреслює первинність, значущість наявних ресурсів в процесі відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Він є сферою впливу суб'єктів господарювання з приводу відтворення існуючих ресурсів аграрного підприємства. Другий рівень – функціонально-результуючий, що визначає відтворення виробничо-ресурсного потенціалу як цільову функцію, результат індивідуального відтворення ресурсів. Для здобуття максимального ефекту в процесі розвитку має бути досягнуте раціональне поєднання функціонально-ресурсного і функціонально-результуючого рівнів, що забезпечує подальший розвиток виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

На встановлення даного співвідношення впливають багато специфічних характеристик діяльності аграрного підприємства (сфера діяльності, займана частка ринку, рівень конкурентоспроможності продукції, організаційна структура, розмір задіяного капіталу та інші), а також місце і роль окремих ресурсів в процесі суспільного відтворення [7, с. 10].

Таким чином, відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства здійснюється в процесі індивідуального відтворення його складових частин. Ресурсний потенціал на функціонально-результуючому рівні є цільовою функцією процесу індивідуального відтворення його складових, це означає, що в умовах сучасної ринкової економіки ресурсний потенціал, будучи нерозривно пов'язаний з його власником навіть після відчуження, змінює характер стосунків між працею і капіталом, перетворюючи суб'єкти власності з антагоністів в рівноправних партнерів відтворювального процесу, де жива праця має здібність до накопичення і самовідтворювання також, як колись минула праця.

Інституційний підхід вносить до економічного аналізу категорії відтворення виробничо-ресурсного потенціалу значущість зовнішніх чинників, що впливають на його відтворення. Іншими словами, саме інституційний підхід (реальна наявність приватних, державних, суспільних, правових і інших інститутів) зв'язує між собою потенціал складових виробничо-ресурсного потенціалу і ресурсний потенціал на всіх етапах відтворювального процесу (виробництво, обмін, розподіл, вжиток). Можна стверджувати, що чим ширше спектр взаємин, тим вище швидкість здійснення нових трансакцій, тим більше варіантів розвитку, обумовлених різноманітністю областей вибору рішень, що приймаються.

Мобільність інституційної системи, її гнучкість і здатність реагувати на еволюційні зміни дає можливість не лише не стримувати розвиток економіки і суспільства в цілому, а сприяти цьому розвитку і направляти його, створювати сприятливі умови для формування нових структурних одиниць ринку. Ефективному процесу відбору інститутів заважає той факт, що економічні зміни здійснюються постійно, змінюючи структуру економіки, а вдосконалення інституційної системи здійснюється дискретно із збільшенням питомої ваги економічних змін і зростання невідповідності між правилами гри та існуючою дійсністю, що узгоджується з розглянутою раніше часовою концепцією відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

Логістичний підхід націлений на раціоналізацію, інтеграцію процесів відтворення виробничо-ресурсного потенціалу підприємства, розраховану на підвищення ефективності функціонування підприємства на основі оптимізації потоків складових виробничо-ресурсного потенціалу і досягнення їх єдності. Ефективність відтворення виробничо-ресурсного потенціалу передбачає перевищення результату відтворювального процесу над витратами в ході формування, використання, вдосконалення (оновлення) ресурсу. Тобто в ході процесу відтворення виробничо-ресурсний потенціал повинен змінюватися кількісно (розширене відтворення) і якісно (модернізація), при цьому просте відтворення при використанні логістичного підходу є явищем не раціональним оскільки не передбачає оптимізації складових виробничо-ресурсного потенціалу. Базовим підходом, що сприяє досягненню оптимальності відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрного підприємства, є ринковий підхід.

Як будь-яка відтворювальна система, ринок поряд з дією стихійних чинників має і планомірну основу (базу). Жодна технологія, жодне виробництво не мислимі без строгої координації внутрішнього руху ресурсів. Це, у свою чергу, несе впорядкованість, стійкість у суспільне відтворення, оскільки і пропозиція товару, і попит на нього значною мірою визначаються чинниками, що мають своєю основою індивідуальне відтворення. Індивідуальне відтворення є основою планомірності і суспільного руху. Планомірність – свідома підтримка пропорцій, тобто визначення об'єктивно обумовлених співвідношень елементів економічної системи, їх реалізації, оновлення, з метою створення раціональних умов відтворення Цей чіткий, скоординований рух задає темп, визначає характер суспільного відтворення в цілому.

Висновки і пропозиції. Проблеми та зміни форм використання т а відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств суперечливі. У процесі суспільної еволюції, який охоплює доіндустріальні, індустріальні, постіндустріальні та інформаційні етапи, накладається відбиток на швидкість і параметри відтворення ведучої компоненти виробничо-ресурсного потенціалу сільського господарства – земельних ресурсів та ґрунтів.

Проте якщо основним виробничим ресурсом в доіндустріальному та індустріальному суспільствах були, відповідно, сировина й енергія, технологія й організація виробництва (матеріально-технічний ресурс), то в постіндустріальному суспільстві, економіці знань – інформація. Таким чином, перші дві стадії характеризувалися трудомісткою і капіталомісткою технологіями, а третя – наукоємкою, а процес формування постіндустріального суспільства заснований на перетворенні більшої частини трудящих у працівників інтелектуальної сфери, підвищенні ролі інформації і значущості відтворення ресурсу праці. Тому перспективи відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств та методології його обґрунтування пов'язані з врахуванням автоматизації, біотехнологій, інших напрямів інновацій та модернізації аграрного виробництва, удосконалення людського капіталу та інформаційного забезпечення.

Список літератури:
1. Борисова В. А. Відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В. А. Борисова. – Суми: Довкілля, 2009. – 372 с.
2. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: [монографія] / В. С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 340 с.
3. Месель-Веселяк В. Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – К. 2011. – № 3. – С. 9-16.
4. Підлісецький Г. М. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору / Г. М. Підлісецький, М. І. Толкач // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 65–66.
5. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
6. Трегобчук В. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / В. Трегобчук, А. Юзефович, Д. Крисанов, та ін. Н. Скурська – К.: Інститут економіки НАН України, 2003. – 259 с.
7. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доповідь) / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.

Гринчук Ю.С.
Белоцерковский национальный аграрный университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА ПРОИЗВОДСТВЕННО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: ПОДХОДЫ, ПРИНЦИПЫ, МЕХАНИЗМЫ, МОДЕЛИ

Аннотация
Определены особенности и сущностные характеристики воспроизводства производственно-ресурсного потенциала аграрных предприятий. Выявлены проблемы и тенденции его использования. Обоснованы философские и методологические подходы к его воспроизводства, принципы и модели осуществления. Разработаны концептуальные основы воспроизводства и механизмы регулирования и обеспечения в их составе. Очерчены перспективы дальнейших исследований в этом направлении.
Ключевые слова: методологические принципы, производственно-ресурсный потенциал, аграрные предприятия, подходы, процессы, принципы, модели, механизмы, воспроизводства, регулирования.

Hrinchuk Yu.S.
Bila Tserkva National Agrarian University

METHODOLOGICAL BASES OF REPRODUCTION OF PRODUCTION AND RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES: APPROACHES, PRINCIPLES, MECHANISMS, MODELS

Summary
The features and essential characteristics of the reproduction of production and resource potential of agricultural enterprises are determined. Problems and trends in its use are identified. Philosophical and methodological approaches to its reproduction, principles and models of implementation are grounded. The conceptual basis of reproduction and the mechanisms of regulation and provision in their composition are developed. Prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: methodological principles, production and resource potential of agricultural enterprises, approaches, processes, principles, models, mechanisms, reproduction, regulation.